

STEFAN MATESZEW

Uwagi nad chronologią upadku państwa Celtów w Tracji *

W wyniku wielkiej nawały celtyckiej, która w latach 280—275 p. n. e. objęła swym zasięgiem Macedonię, Grecję i Azję Mniejszą, powstały na terenie Bałkanów dwa „państwa“ Celtów: Skordysków nad środkowym Dunajem oraz Tylenów (Tylitów) w Tracji¹. Hordy celtyckie, które przeszły do Azji Mniejszej (278/77 r. p. n. e.), usadowiły się na trwałe w środku półwyspu, w tak zwanej później od nich Galacji².

Najazd celtycki był znaczny nie tylko w rozmiarach, lecz także w skutkach: z jednej strony opóźnił on w pewnym stopniu konsolidację państw hellenistycznych, szczególnie Macedonii i Syrii, przyniósł im znaczne straty materialne, a nowy czynnik polityczny, jakim stały się wymienione wyżej „państwa“ celtyckie na Bałkanach i w Azji Mniejszej, stanowił ciągłe zagrożenie dla sąsiednich krajów i miast; z drugiej zaś strony Celtowie ci dostarczyli armiom państw hellenistycznych nowego, taniego i bitnego materiału ludzkiego, którego szczególne zastosowanie przypada na III wiek p. n. e.³. Dla Tracji, w której od czasu podboju macedoń-

* Artykuł niniejszy stanowi przerobiony i poszerzony fragment pracy magisterskiej, napisanej na Uniwersytecie Jagiellońskim w r. 1962 pod kierunkiem Prof. Dra Józefa Wolskiego, któremu chciałbym wyrazić serdeczne podziękowanie za szereg cennych uwag i wskazówek.

¹ O najezdzie Celtów na Półw. Bałkański i Azję Mniejszą zob. głównie: W. A. Schmidt, *Abhandlungen zur alten Geschichte*, Leipzig 1888; F. Stähelin, *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, 2. Aufl. Leipzig 1907; G. Kacarov, *Keltite v stara Trakija i Makedonija*, „Spisanie na Bălgarskata Akademijska na Naukite“. Klon istor.-filolog. 10, 1919 kn. XVIII s. 41—80; P. Jacobsthal, *Die Kelten in Thrakien*, „*Ἀρχαῖον Ἐθνογραφικόν*“, *Ἀθήναι* 1940 s. 391—400 (non vidi); I. Venedikov, *Keltskoto nasestvie v našte zemi prez III vek pr. n. e.*, „Istoričeski Pregled“ XX, 1955 kn. 3 s. 77—95; G. Michailov, *Kŭm istorijata na Trakija prez IV i III vek pr. n. e.*, „Izvestija na Archeologičeskija Institut“, Sofia (dalej: IA) XIX, 1955 = „Serta Kacaroviana“, pars 2, s. 149—165. W literaturze polskiej krótki zarys dał S. Witkowski, *Historia Egiptu w epoce Ptolemeuszów*, Lwów 1938 s. 74—79 i T. Zawadzki, *Celtowie na ziemiach słowiańskich*, „Słownik Starożytności Słowiańskich“, t. I cz. 2, 1962 s. 223—227. O Skordyskach zob. ponadto: M. Fluss, „Paulys'-Wissowa Realencyklopadie der classischen Altertumswissenschaft“ (dalej RE) II A (1921), kol. 831—835, s. v. *Scordisci*; N. Vulić, *Kelti u našoj zemlji*, „Glas Srpske Akademije“ CXXI, 1926 i G. Alföldy, *Das Siedlungsgebiet der Skordisker*, „Archaeologiai Értésítő“ LXXXIX, 2, 1962 s. 147—159 (w jęz. węgierskim, streszcz. niem.).

² Źródła greckie nazywają wschodnich Celtów począwszy od ok. 280 p. n. e. Galatami. O Galatach małoazjatyckich oprócz literatury wyżej podanej także C. Brandis, RE VII (1910), kol. 534—559, s. v. *Galatia* oraz F. Lequenne, *Les Galates*, Paris 1959.

³ O skutkach najazdu Celtów zob. A. Holm, *Griechische Geschichte* IV, Berlin 1894 s. 126—128 i 135. O najemnikach przede wszystkim M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, I, Paris 1949, s. 490—534.

skiego (342/41 p. n. e.) zaczęły się kształtować elementy nowej, wyższej kultury materialnej, utworzenie tutaj państwa celtyckiego oznaczało regres gospodarczy oraz oderwanie i izolację od świata i cywilizacji hellenistycznej⁴.

Problem państwa Celtów w Tracji, dotychczas w bardzo słabym stopniu omówiony w literaturze naukowej⁵, przynosi cały szereg kwestii wątpliwych i spornych, jak na przykład terytorium tego państwa, lokalizacja jego stolicy Tyllis czy też data upadku. Poniższe uwagi dotyczą właśnie tej ostatniej kwestii. Należy zaznaczyć, że źródła bezpośrednio dotyczące tego zagadnienia są fragmentaryczne, oderwane i następują różne możliwości interpretacyjne, co między innymi spowodowało powstanie tej spornej kwestii. Trzeba tu jednak zauważyć, że dotychczasowa literatura naukowa zajmowała się Celtami trackimi ubocznie, w związku z historią Grecji i Macedonii lub w ramach ogólnych prac syntetycznych dotyczących Celtów, autorzy zaś, którzy zajęli się nimi dokładniej, jak np. W. A. Schmidt i G. Kacarov⁶, kwestię chronologii upadku państwa Tylenów potraktowali poobieżnie i jednostronnie, nie zwróciwszy uwagi na źródła uboczne, pośrednio pozwalające na jej rozstrzygnięcie z dużym prawdopodobieństwem lub ściślej mówiąc na lepsze i pełniejsze uzasadnienie oraz pewną modyfikację wysuniętych propozycji. Autorzy ci nie uwzględnili także całokształtu stosunków politycznych panujących na Półwyspie Bałkańskim w omawianym okresie, choć rzucają one nowe światło na wzajemną zależność między pozornie niezależnymi faktami, związanymi jednak, jak się wydaje, z upadkiem państwa Tylenów. Wreszcie nie mogli oni uwzględnić nowych znalezisk epigraficznych, pomocnych przy rozważaniu tej kwestii.

Głównym źródłem, i właściwie jedynym, do dziejów Celtów trackich jest Polibiusz. Otóż w związku z wypadkami 220/19 r. p. n. e., opisując ciężką sytuację Bizantyjczyków i ich ciągłe walki z sąsiednimi plemionami trackimi, mówi on (ks. IV, 45,9—46,6): ἀλλ' ὁμως τὸν μὲν ἀπὸ τῶν Θρακῶν πόλεμον κατὰ τὴν συνήθειαν ἀναφέροντες ἔμενον ἐπὶ τῶν ἐξ ἀρχῆς δικαίων πρὸς τοὺς Ἑλληνας προσεπιγενομένων δὲ Γαλατῶν αὐτοῖς τῶν περὶ Κομοντόριον εἰς πᾶν ἦλθον περιστάσεως. οὗτοι δ' ἐκίνησαν μὲν ἅμα τοῖς περὶ Βρέννον ἐκ τῆς οἰκείας, διαφυγόντες δὲ τὸν περὶ Δελφούς κίνδυνον, καὶ παραγενομένοι πρὸς τὸν Ἑλλησποντον, εἰς μὲν τὴν Ἀσίαν οὐκ ἐπεραιώθησαν, αὐτοῦ δὲ κατέμειναν διὰ τὸ φιλοχωρῆσαι τοῖς περὶ τὸ Βυζάντιον τόποις. οἱ καὶ κρατήσαντες τῶν Θρακῶν, καὶ κατασκευασάμενοι βασιλείον τὴν Τύλιν, εἰς ὄλοσχερῆ κίνδυνον ἤγον τοὺς Βυζαντίους. κατὰ μὲν οὖν τὰς ἀρχὰς ἐν ταῖς ἐφοδοῖς αὐτῶν ταῖς κατὰ Κομοντόριον τὸν πρῶτον βασιλεύσαντα δῶρα διετέλουν οἱ Βυζαντίοι διδόντες ἀνὰ τρισχιλίους καὶ πεντακισχιλίους, ποτὲ δὲ καὶ μυρίους χρυσοῦς, ἐφ' ᾧ μὴ καταφθείρειν τὴν χώραν αὐτῶν. τέλος δ' ἠναγκάσθησαν ὀδοῦν τάλαντα συγχωρῆσαι φόρον τελεῖν κατ' ἐνιαυτὸν ἕως εἰς Κάυαρον, ἐφ' οὗ κατελύθη μὲν ἡ βασιλεία, τὸ δὲ γένος αὐτῶν ἐξεφθάρη πᾶν, ὑπὸ Θρακῶν ἐκ μεταβολῆς ἐπικρατηθέν. ἐν οἷς καιροῖς ὑπὸ τῶν φόρων πιεζόμενοι τὸ μὲν πρῶτον ἐπρέσβευον πρὸς τοὺς Ἑλληνας, δεόμενοι σφίσι βοηθεῖν καὶ συγχορηγεῖν εἰς τοὺς περὶ σπῶτας καιροὺς. τῶν δὲ πλείστων παρολιγορούντων, ἐνεχείρησαν ἀπαναγκασθέντες παραγωγιάζειν τοὺς εἰς τὸν Πόντον πλέοντας. Nałożenie przez Bizantyjczyków cła na okręty żeglujące do Morza Czarnego naruszyło między-

⁴ A. Holm, jw., s. 135; I. Venedikov, *Keltskoto nasestvie ...* s. 81 nn.; G. Michailov, *Kam istorijata na Trakija ...* s. 159 n., por. H. Bengtson, *Griechische Geschichte*, 2 Aufl. München 1960 s. 393.

⁵ Oprócz literatury podanej w przyp. 1 zob. T. Gerasimov, *Gde sa sečeni tetradrachmite na Kovar, keltski vladetel v Trakija*, IAI XXII, 1959, s. 111—118, tenże, *Keltski kultovi predmeti ot Balgarija*, IAI XXIII, 1960 s. 165—204 i *Sledi ot kelkite v Razložkoto pole*, IAI XXV, 1962 s. 89—96.

⁶ W. A. Schmidt, *Abhandlungen zur alten Geschichte ...* s. 66—130, G. Kacarov, *Keltite v stara Trakija ...* s. 41—80.

narodową umowę dotyczącą wolności cieśnin (Bosforu i Hellespontu) i spowodowało wybuch wojny, w której głównymi wrogami Bizantyjczyków było Rodos i król Bitynii, Pruzjasz. Po początkowych sukcesach zaczęli Bizantyjczycy ponosić klęski i wtedy to jako pośrednik zjawiał się władca trackich Celtów, Kauaros. Licząc się z nim Pruzjasz, a za jego przykładem Rodyjczycy zawarli pokój z Bizantyjczykami⁷.

Przytoczony fragment z Polibiusza, jak również dalsze omówione wyżej wypadki pozwalają na wyciągnięcie kilku ważnych dla nas wniosków: 1) w r. 220/19 p. n. e. jest Kauaros potężnym władcą, z którym liczą się rządcy i królowie innych krajów, 2) Kauaros jest ostatnim królem obalonego przez Traków państwa Celtów i 3) dokładna data upadku tego państwa nie jest znana — dowiadujemy się jedynie, że nastąpiło to za panowania Kauarosa.

Pozostałe fragmentaryczne wiadomości o Kauarosie i jego Celtach zawarte są w księdze VIII *Dziejów* Polibiusza, opisującej wydarzenia 3 i 4 roku 141 olimpiady, tj. lata 214/13—213/12 p. n. e.⁸ Oto ich treść: "Ὅτι Καύαρος ὁ βασιλεὺς τῶν ἐν τῇ Θρακίᾳ Παλατῶν βασιλικὸς ὑπάρχων τῇ φύσει καὶ μεγάλῳφρων, πολλὴν μὲν ἀσφάλειαν παρεσκεύαζε τοῖς προσπλεύουσι τῶν ἐμπόρων εἰς τὸν Πόντον, μεγάλας δὲ παρείχετο χρεῖας τοῖς Βυζαντίοις ἐν τοῖς πρὸς τοὺς Θρακῆας καὶ Βιθυνοὺς πολέμοις. Β. Πολύβιος... ἐν ὀγδόῃ ἱστοριῶν, Καύαρος, φησὶν, ὁ Γαλάτης, ὦν τᾶλλα ἀνὴρ ἀγαθός, ὑπὸ Σωστράτου τοῦ κόλακος διεστρέφετο, ὃς ἦν Χαλκηδόνιος γένος.

Przytoczone fragmenty nie mówią nic o upadku państwa Celtów w Tracji, zawierają jedynie krótką charakterystykę Kauarosa. Należy jednak zauważyć, że jest to ostatnia wzmianka o Kauarosie (mocno zresztą fragmentaryczna), którego charakterystyka robi wrażenie pewnego podsumowania jego działalności; analogiczne charakterystyki przeprowadza Polibiusz w wielu przypadkach, zwłaszcza przy okazji śmierci znacniejszych postaci, jak np. Achajosa, samozwańczego władcy zachodniej części Azji Mniejszej (213 p. n. e.), Attalosa I, króla Pergamonu (197 p. n. e.) czy Filopoimena, stratego Związku Achajskiego (181 p. n. e.)⁹. Nasuwa się więc przypuszczenie, że przytoczone fragmenty wiążą się z nie zachowanym do naszych czasów opisem upadku czy też śmierci Kauarosa, a więc także z końcem istnienia państwa Celtów w Tracji¹⁰. Fragmentaryczny tekst przekazu Polibiusza nie daje jednak podstaw do datowania tego zdarzenia, co wobec faktu, że inne źródła dotyczące Celtów trackich w ogóle tę kwestię pomijają¹¹, stało się przyczyną rozbieżnych poglądów na chronologię upadku tego państwa.

Tak więc spotykamy w literaturze naukowej następujące daty upadku państwa Celtów w Tracji: 220, około 218, 214/13—213/12, 211, ok. 210, ok. 208, ok. 200, ok. 193 i ok. 178 p. n. e. Omówimy je kolejno, poczynając od ostatniej.

Datę 178 p. n. e. wysunął ponad 100 lat temu uczony francuski Amédée Thierry, w dziele *Histoire des Gaulois*¹². Propozycja ta nie ma absolutnie żadnej podstawy źródłowej i jest całkowicie dowolna; autor nie podaje żadnego jej uzasadnienia.

⁷ Polybius, IV 47—52; B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten seit der Schlacht bei Chaeronea*, II, Gotha 1899, s. 384 n.; V. P. Nevskaja, *Vizantij v klassičeskuju i ellinisticeskuju epochi*, Moskwa 1953 s. 141—145.

⁸ Polyb. VIII 22 (24), 1—3. W sprawie chronologii poszczególnych ksiąg dzieła Polibiusza zob. K. Ziegler, RE XXI (1952), kol. 1478 nn. i kol. 1564 nn.

⁹ Polyb. VIII 23; XVIII 41; XXIII 12.

¹⁰ Por. W. A. Schmidt, jw., s. 128 n. i B. Niese, jw., s. 570 uw. 4.

¹¹ Pausanias X 19; Pomp. Trog., *Prolog.* 25; Iustin. XXV 1—2 i XXXII 3, 7; Steph. Byz. s. v. Τύλτης. Dokładny przegląd źródeł daje G. Kacarov., *Keltite v stara Trakija...* s. 54 nn.

¹² A. Thierry, *Histoire des Gaulois*, 4 édit., I, Paris 1857 s. 257 pisze: „Les Gaulois tyrannisèrent ainsi la Thrace pendant plus d'un siècle“, a więc licząc od przyjętej przez niego daty 278 p. n. e. jako początku panowania celtyckiego w Tracji otrzymamy ok. 178 p. n. e.

Oprócz braku podstawy źródłowej przemawiają przeciw tej dacie także wcześniejsze chronologicznie wypadki historyczne, związane z dziejami Tracji. Tak więc, gdy w roku 179 p. n. e. u granic Macedonii zjawiają się przybyli w porozumieniu z Filipem V macedońskim Bastarnowie, swobodne przejście przez Trację zapewnia im Filip V w porozumieniu z książętami trackimi¹³. Gdy Filip V w r. 181 p. n. e. wyprawia się do Tracji na szczyt Haimosu (Bałkany), przechodzi przez ziemię plemion trackich Maidów i Denteletów¹⁴. Dwa lata wcześniej (183 p. n. e.) wyprawa Filipa sięga w głąb Tracji, w dolinę Maricy i Strumy; słyszymy o walkach z Odrysami, Bessami i Denteletami¹⁵. W 184 r. p. n. e. walczy Filip z Trakami w okolicy Bizancjum¹⁶. W 188 r. p. n. e., gdy przez południową Trację maszerują oddziały rzymskie pod dowództwem Gnejusza Manliusza Wulsona, napadają na nie trackie plemiona Kainów, Korpilów, Astów, Maduatatów i Trausów¹⁷. Wreszcie w 190 r. p. n. e. do oddziałów rzymskich, maszerujących przez południową Trację pod dowództwem braci Scypionów przeciw Antiochowi III, przyłącza się 2000 ochotników trackich i macedońskich¹⁸. Przytoczone powyżej fakty mają jedną wspólną cechę: brak w nich jakiegokolwiek wzmianki o Celtach trackich, natomiast żywioł tracki wykazuje w tym okresie dużą aktywność. Z tego też względu daty 178 p. n. e. nie można wiązać z upadkiem państwa Tylenów. To milczenie źródeł o Celtach jest charakterystyczne także dla okresu wcześniejszego, sięgającego wstecz aż do roku 212 p. n. e.; z tego też powodu muszą odpaść inne proponowane daty upadku Celtów trackich: 193, 200, 208, 210 i 211 p. n. e.

A. Holder, H. Hubert, R. Lantier i J. Moreau za datę upadku państwa Tylenów przyjmują 193 r. p. n. e.¹⁹. Podstawę źródłową tego datowania widzą oni prawdopodobnie (żaden z nich nie stwierdza tego wyraźnie) w przekazie Appiana, *Syr.* 6, opisującym wyprawę Antiocha III Wielkiego do Tracji w 195/94 r. p. n. e. (dawniejsza literatura błędnie przyjmuje 194/93 r. p. n. e.²⁰), który brzmi następująco: ὁ δ' Ἀντίοχος αὐθις ἐφ' Ἑλλησπόντου κατῆει, καὶ περιπλεύσας ἐς Χερρόνησον πολλὰ καὶ τότε τῆς Θρακῆς ὑπήγετό τε καὶ κατεστρέφετο. Ἑλληνας δ' ὅσοι τοῖς Θραζῖν ὑπῆκουον, ἡλευθέρου, καὶ Βυζαντίοις ἐχαρίζετο πολλὰ ὡς ἐπίκαιρον ἐπὶ τοῦ στόματος πόλιν ἔχουσιν. Γαλάτας τε δώροισι καὶ καταπλήξει τῆς παρασκευῆς ἐς συμμαχίαν ὑπήγετο, ἀξιωμαχοῦς ἡγούμενος εἶσεσθαι οἱ διὰ τὰ μεγέθη τῶν σωμάτων. μετὰ δὲ τοῦτο ἐς Ἐφέσον κατῆρε...

Otóż wymienionych u Appiana Galatów (Celtów) uważają ci autorzy prawdopodobnie za Celtów trackich, jak się jednak wydaje — niesłusznie. Tekst Appiana jest zbyt zwięzły i niejasny, nie pozwala z całą pewnością na przyjęcie tego wniosku²¹. Teoretycznie mogą tu być wzięte pod uwagę, oprócz Celtów trackich, także następujące plemiona celtyckie, przez źródła greckie określane mianem Galatów: Skordyskowie znad środkowego Dunaju, Bastarnowie znad północnego brzegu dolnego Dunaju i wreszcie Galatowie małoazjatyccy. Rozpatrzymy te możliwości.

¹³ Livius XL 57—58, zob. B. Lenk, *RE VI A* (1936), kol. 437 s. v. *Thrake*.

¹⁴ Livius XL 21—22, B. Lenk, *iw.*, kol. 436 n. Por. E. Oberhummer, *RE VII* (1912), kol. 2222 s. v. *Haimos* nr 5.

¹⁵ Polyb. XXIII 8 i Livius XXXIX 53, B. Lenk, *iw.*, kol. 436.

¹⁶ Polyb. XXII 18; Livius XXXIX 35; B. Lenk, *iw.*

¹⁷ Livius XXXVIII 40—41; por. Appian., *Syr.* 43 = *Maced.* 9 i Polyb. XXI 49; B. Lenk, *iw.*

¹⁸ Livius XXXVII 39, 12; zob. B. Lenk, *iw.*, kol. 435 oraz M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques*, I s. 382.

¹⁹ A. Holder, *Altveitlicher Sprachschatz*, II, Leipzig 1896 nn. kol. 2024 s. v. *Tylis*; H. Hubert, *Les Celtes depuis l'époque de la Tène et la civilisation celtique*, I, Paris 1932 s. 52; R. Lantier, *Die Kelten*, w: *Historia mundi*, begründet v. F. Kern, III, Bern 1954 s. 417 i J. Moreau, *Die Welt der Kelten*, 2 Aufl., Stuttgart 1958 s. 37.

²⁰ Poprawną chronologię tej wyprawy ustalił E. Leuze, *Die Feldzüge Antiochos' des Grossen nach Kleinasien und Thrakien*, „Hermes“ LVIII (1923) s. 205 nn.

²¹ Por. M. Launey, *iw.*, s. 519 przypis 3.

Otóż B. Niese i H. Bengtson widzą w Galatach Appiana bliżej nieokreślonych „Donaukelten“, a więc właściwie mogą tu być wzięci pod uwagę tylko Skordyskowie²². Jednakże związanie się Antiocha III przymierzem ze Skordyskami wydaje się mało prawdopodobne i niecelowe, gdy weźmiemy pod uwagę fakt, że podboje Antiocha dotyczyły południowej Tracji, a więc terenów znacznie oddalonych od siedzib Skordysków²³. Pozostaje także zagadką, przeciw komu „byłoby skierowane to przymierze; późniejsze wypadki nie poświadczają istnienia jakiegokolwiek porozumienia między królem syryjskim i Skordyskami. Poza tym należy zauważyć, że ekspansja Skordysków w kierunku Tracji i Macedonii rozpoczyna się dopiero w drugiej połowie II w. p. n. e.²⁴. Powyższe argumenty zmuszają do odrzucenia możliwości identyfikowania Galatów Appiana ze Skordyskami.

K. Patsch, a za nim B. Lenk, sądzą, że chodzi tu o Bastarnów²⁵. Około 200 r. p. n. e. wymienia ich na północ od ujścia Dunaju Demetriusz z Kallatis, w latach 184 i 182 p. n. e. prowadzi z nimi rokowania Filip V, w 179 r. p. n. e. wyruszają za jego namową przeciw Dardanom²⁶; są oni w tym okresie ważnym czynnikiem politycznym na Półwyspie Bałkańskim. Tak więc koncepcja K. Patscha jest prawdopodobna, ale nie jedyna; przeciw niej przemawia kilka faktów. Otóż, jak powiedziano wyżej, niejasny tekst Appiana mówi ogólnie o Galatach, wiemy natomiast, że Appian w innych miejscach swego dzieła nazywa Bastarnów Getami (ze względu na siedziby) lub zna ich pod nazwą Bastarnów, uważając ich jednak za plemię trackie, a nie celtyckie²⁷. Drugi zarzut pod adresem hipotezy K. Patscha wypływa z faktu, że również w wypadku Bastarnów nie styszymy później o realizacji zawartego w 195/94 r. p. n. e. przymierza z Antiochem III. Wreszcie, i to jest najbardziej przekonujące, fakty przemawiają za koncepcją T. Mommsena, zresztą bliżej nie uzasadnioną, przyjętą m. in. przez L. Piotrowicza i M. Launeya, a widzącą w Galatach Appiana — Galatów małoazjatyckich²⁸. Po pierwsze, tekst Appiana nie wyklucza takiej możliwości, po drugie, Appian mówi wyraźnie o zawarciu przymierza (*συμμαχία*) z nimi; Antiochowi III, działającemu w okresie 196—190 p. n. e. na terenie Tracji i Grecji²⁹, konieczny był spokój na tyłach oraz sprzymierzeniec w przyszłej walce z Rzymem, zwłaszcza wobec wzmoczonej w tym okresie aktywności politycznej Galatów³⁰. Dalsze wypadki potwierdzają istnienie tego przymierza: w 190 r. p. n. e. w bitwie pod Magnezją po stronie Antiocha III walczyło 5500 Galatów³¹. Rezultatem tego przymierza była karna ekspedycja

²² B. Niese, *Geschichte der griechischen und makedonischen Staaten ...* II, s. 675 przyp. 1 i 4; H. Bengtson, *Neues zur Geschichte des Hellenismus in Thracien und in der Dobrukscha*, „Historia“ XI, 1962, Heft 1, s. 27. Źródła starożytne nie znają w tym okresie nad środkowym i dolnym Dunajem żadnych innych plemion celtyckich oprócz Skordysków, chociaż ich istnienie nie jest wykluczone. Por. T. Zawadzki, *Celtyowie na ziemiach słowiańskich*, s. 225.

²³ O tym, że podboje Antiocha dotyczyły południowej Tracji zob. Livius XXXIII 38, 8—14 i XXXVIII 39, 14; 40, 6, Polyb. XXI 48, 9, wbrew zdaniu B. Lenka, RE VI A (1936), kol. 435 i H. Bengtsona, jw., s. 27 n. (w oparciu o przekaz Appiana, *Syr.* 6). O siedzibach Skordysków zob. M. Fluss, RE II A (1921), kol. 832 s. v. *Scordisci*.

²⁴ M. Fluss, jw., kol. 833 nn. oraz ostatnio G. Alföldy, *Das Siedlungsgebiet der Skordisker* s. 148 nn.

²⁵ K. Patsch, *Beiträge zur Völkerkunde von Südsteuropa V.*, „Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosoph.-hist. Klasse“, CCXIV (1932) s. 8 n.; B. Lenk, jw.

²⁶ Najdokładniej o tych wydarzeniach K. Patsch, jw., s. 5 nn.

²⁷ Appian., *Maced.* 18, *Mithrid.* 69. O spornej już w starożytności kwestii przynależności etnicznej Bastarnów zob. T. Zawadzki, *Bastarnowie*, „Słownik Starożytności Słowiańskich“ I cz. 1, 1961 s. 91—93.

²⁸ T. Mommsen, *Römische Geschichte*, I, 11 Aufl., Berlin 1912 s. 727; L. Piotrowicz, w: Appian z Aleksandrii, *Historia Rzymska* t. I s. 239 przypis 22a; M. Launey, *Recherches sur les armées hellénistiques* I s. 519.

²⁹ O. Leuze, *Die Feldzüge Antiochos' des Grossen ...* s. 221 nn. oraz B. Lenk, jw., kol. 435. Por. M. Holleaux w: „The Cambridge Ancient History“ (dalej: CAH) VIII, Cambridge 1930 s. 184—222.

³⁰ W tej kwestii zob. F. Stähelin, *Geschichte der kleinasiatischen Galater*, s. 48—49 oraz M. Launey, jw., I s. 511 przyp. 2 i s. 519 przyp. 2.

³¹ Livius XXXVII 40, 5; 10; 13. Zob. M. Launey, jw., s. 520.

rzymska przeciw nim, przeprowadzona w następnym roku (189 p. n. e.) przez konsula Gnejusza Manliusza Wulsona³². Ponadto fakt, że Appian, *Syr.* 6 umieszcza sprawę układu z Galatami po omówieniu działań Antiocha III w Tracji i Bizancjum, a przed udaniem się jego do Efezu, sugeruje, że układ ten został zawarty gdzieś na trasie Bizancjum—Efezu, a więc najprawdopodobniej dotyczył Galatów małoazjatyckich. Powyższe fakty silnie przemawiają za łączeniem Galatów Appiana, *Syr.* 6 z Galatami małoazjatyckimi i tym samym wykluczają możliwość identyfikowania ich z Celtami trackimi jak też z Skordyskami lub Bastarnami. Dalsze przekazy źródłowe również wykluczają istnienie w Tracji w tym okresie państwa Celtów. Sam tekst Appiana, *Syr.* 6, naszym zdaniem, mówi wyraźnie o zagrożeniu miast greckich ze strony Traków (*Ἑλλήνας δ' ὅσοι τοῖς Θραξίν ὑπήκουον, ἡλευθέρου*); Antioch pełni teraz wobec Bizantyjczyków taką rolę, jaką wcześniej spełniał Kauaros (*Βυζαντιοὶς ἐχαρίζετο πολλά* — Appian, *Syr.* 6, wobec tekstu Polibiusza VIII 24,2: *μεγάλα δὲ παρείχετο χρείας Βυζαντιοὶς ἐν τοῖς πρὸς τοὺς Θραξίας καὶ Βιθυνοὺς πολέμοις*). Wcześniejsza o rok wyprawa Antiocha do Tracji (196 p. n. e.) nie przynosi żadnej wzmianki o Celtach; Liwiusz stwierdza tu wyraźnie, że działalność króla syryjskiego miała na celu zastraszenie Traków (*simul, ut Thracum summoveretur metus, ipse parte dimidia terrestrium copiarum ad depopulanda proxima Thriaciae est profectus*)³³. Pod 197 r. p. n. e. dowiadujemy się, że Lizymachia na Chersonezie, opuszczona przez Filipa V w wyniku przegranej wojny z Rzymem, została zniszczona przez Traków³⁴. Wcześniejsze chronologicznie wyprawy Filipa V do Tracji (w r. 200 i 202 — zajęcie południowego wybrzeża Tracji, w r. 204 — wyprawa w głąb Tracji³⁵) nie przynoszą żadnej wzmianki o Celtach. Pod r. 208 p. n. e. słyszymy o zagrożeniu Macedonii przez Traków, szczególnie przez plemię Maidów³⁶. W 212 r. p. n. e., w czasie I wojny macedońskiej, zawierają Rzymianie układ z Etolami, Ilirami, Trakami i Pergamonem, skierowany przeciw Filipowi V³⁷; wydaje się rzeczą pewną, że Rzymianie nie omieszkiliby wciągnąć do niego Celtów trackich, jeśliby ci jeszcze egzystowali jako realna siła polityczna, jednakże Liwiusz wymienia tu tylko Traków. Wynikiem przystąpienia Traków do sojuszu antymacedońskiego była wyprawa Filipa V przeciw trackim Maidom (jesień 212 r. p. n. e.)³⁸. Można tu wysunąć zastrzeżenie, że być może teren Maidów (mieszkających nad środkowym biegiem Strymonu i górnym biegiem rzeki Nestos, na południe od gór Rila³⁹) nie wchodził w skład państwa Celtów, jednakże zabytki archeologiczne, jak też onomastyczne, pozwalają na wysunięcie przeciwnego wniosku: właśnie w pobliżu dzisiejszej miej-

³² Polyb. XXI 33—39; Livius XXXVIII 12—27; F. Stähelin, *iw.*, s. 39 nn.

³³ Livius XXXII 38, 8—14; por. Appian., *Syr.* 1; B. Niese, *iw.*, II, s. 668 n.

³⁴ Polyb. XVIII 4, 6; Livius XXXII 34, 7; Appian., *Syr.* 1; B. Lenk, *iw.*, kol. 435. Koncepcji dopuszczającej istnienie państwa Celtów w Tracji do 193 r. p. n. e. nie ratuje, naszym zdaniem, argument użyty przez T. Flaminiusa w r. 197 w odpowiedzi na żądania Etolów, domagających się całkowitego zniszczenia Macedonii: „si regnum gensque tollatur, Thracas, Illyrios, Gallos deinde, gentes feras et indomitas, in Macedonia se et in Graeciam effusuras etc.“ (Liv. XXXIII 12, 10—11, por. Polyb. XVIII 37, 8—9), gdyż ma on, jeśli chodzi o Celtów, charakter retoryczny i jest co najwyżej reminiscencją ich najazdu w 279 r. p. n. e.; por. M. Holleaux, *CAH VIII* (1930) s. 177 przyp. 1.

³⁵ Polyb. XIII 10; XV 23; XVIII 2—4; Liv. XXXI 16. Należy tu podkreślić fakt, że Filip V uzasadniał zajęcie Lizymachii w r. 202 koniecznością jej ochrony przed Trakami. W sprawie spornej kwestii wyprawy 204 r. zob. B. Niese-*iw.*, II s. 570; B. Lenk, *iw.*; F. Geyer, *RE XIX* (1938), kol. 2312 s. v. *Philippos* nr 10; por. T. Walek, *Dzieje upadku monarchii macedońskiej*, Kraków 1924 s. 96 przyp. 3.

³⁶ Polyb. X 41, 4; Liv. XXVIII 5, 7; B. Niese, *iw.*, II s. 489; B. Lenk, *iw.*, kol. 434 i M. Holleaux, *iw.*, s. 130.

³⁷ Liv. XXV 24, 9; B. Lenk, *iw.*, kol. 435. W sprawie chronologii zob. M. Holleaux, *iw.*, s. 124 przyp. 2.

³⁸ Liv. XXVI 25; Polyb. IX 45, 5; B. Niese, *iw.*, II s. 478 przyp. 5; M. Holleaux, *iw.*, s. 126 przyp. 1.

³⁹ O siedzibach Maidów zob. K. Patsch, *iw.*, s. 22; B. Lenk, *RE XIV* (1928) kol. 541 s. v. *Maidoi* oraz T. Walek *iw.*, s. 305.

scowości Razlog, identyfikowanej ze stolicą Maidów Jamphoriną⁴⁰, zdobytą przez Filipa, niedawne badania archeologiczne potwierdziły ślad obecności Celtów od okresu hellenistycznego do czasów rzymskich⁴¹. Także sama starożytna nazwa góry Rila: *Dunax* jest prawdopodobnie celtycka, z tego też terenu mamy poświadczone niewątpliwie celtyckie imię *Mogetius*⁴². Reasumując stwierdzamy, że aż do 212 r. p. n. e. włącznie brak w źródłach wszelkiej wzmianki o Celtach trackich, przeciwnie widzimy tu wzmogoną aktywność Traków. Chociaż więc *argumentum ex silentio* wobec słabego stanu źródeł do tego zagadnienia nie jest w pełni przekonujące, skłonni jesteśmy przyjąć, że państwo celtyckie w Tracji już w tym okresie nie istniało. Dlatego też muszą odpaść, oprócz omówionej wyżej daty 193 p. n. e., także inne propozycje dotyczące upadku państwa Tylenów: ok. 200 p. n. e. (B. V. Head i A. Holder)⁴³, ok. 208 (K. J. Beloch, S. Witkowski, A. B. Ranowicz)⁴⁴, ok. 210 (T. Wałek i T. Zawadzki)⁴⁵ i 211 (J. Filip)⁴⁶. Propozycjom tym brak zarówno podstawy źródłowej, jak też jakiegokolwiek uzasadnienia; są one dla wymienionych autorów zagadnieniem ubocznym.

Materiał epigraficzny w pewnym stopniu potwierdza wnioski wysnute ze źródeł literackich. Opublikowana niedawno inskrypcja z Istrii ku czci Agatoklesa, datowana na okres 212—180 p. n. e., wymienia na terenie południowej Dobrudży Zoltesa, władcę Traków, nie wspomina natomiast o Celtach⁴⁷. Wydaje się także mało prawdopodobne, aby działalność takiego władcy jak Kauaros, posiadającego duże znaczenie i wpływ, jak to wynika z przytoczonych wyżej fragmentów Polibiusza, nie znalazła odbicia w źródłach historycznych, gdyby miała miejsce po 213 r. p. n. e. Dlatego też 212 r. p. n. e. należy przyjąć jako *terminus ad quem* upadku państwa Celtów w Tracji.

Następna z kolei data upadku tego państwa, odnośzona do okresu 214/13—213/12 p. n. e., wysunięta przez W. A. Schmidta i przyjęta przez cały szereg uczonych (L. Contzen, K. Müllenhoff, W. Tomaschek, B. Niese, B. Latyschew, V. Dobruski, E. Minns, E. Oberhammer, J. Todorov, B. Lenk, M. Launey, H. Bengtson i inni)⁴⁸ opiera się w dotychczasowej argumentacji na nieco formalnym założeniu. Otóż, jak to już powiedziano wyżej, dwa przytoczone fragmenty z Polibiusza dotyczące Kauarosa znajdują się w księdze VIII, opisującej właśnie zdarzenia lat

⁴⁰ N. Vulič, RE IX (1914) kol. 690 s. v. *Jamphorina*.

⁴¹ T. Gerasimov, *Sledi ot keltite v Razložkoto pole*, IAI XXV, 1962 s. 89—96.

⁴² D. Dečev, *Antičното ime na Rila*, IAI III (1925) s. 237.

⁴³ B. V. Head, *Historia numorum*, 2 ed. Oxford 1911 s. 285 podaje: Cavarus ca 219—200, tak samo A. Holder, *iw.*, III kol. 1173, 16 i R. Forrer, *Keltische Numismatik der Rhein- und Donaulande*, Strassburg 1908 s. 175.

⁴⁴ K. J. Beloch, *Griechische Geschichte*, 2 Aufl., IV, I Abt., Berlin—Leipzig 1925 s. 570; S. Witkowski, *iw.*, s. 77 i A. B. Ranović, *Ellinizm i jęgo istoričeskaja rol'*, Moskwa—Leningrad 1950 s. 233 uważają, że Celtowie utrzymali się w Tracji ok. 70 lat, a więc licząc od daty ich usadowienia się tutaj, tj. ok. 278 — otrzymamy ok. 208 r. p. n. e.

⁴⁵ T. Wałek, *iw.*, s. 81 przyp. 1; T. Zawadzki, *iw.*, s. 225.

⁴⁶ J. Filip, *Keltové ve Střední Evropě*, Praha 1956 s. 31.

⁴⁷ H. Bengtson, *Neues zur Geschichte des Hellenismus...* s. 18 nn. i s. 27.

⁴⁸ W. A. Schmidt, *iw.*, s. 128—9; L. Contzen, *Die Wanderungen der Kelten*, Leipzig 1861, s. 219; K. Müllenhoff, *Deutsche Altertumskunde II*, Berlin 1887 s. 271 i III, 1892 s. 144; W. Tomaschek, *Die alten Thraker*, I Teil, SB Akad. Wien (Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften in Wien, Philosophisch-Historische Klasse, Wien) CXXVIII (1893) s. 91; B. Niese, *iw.*, II s. 570 przyp. 4; B. Latyschew, *Inscriptiones antiquae orae septentrionalis Ponti Euxini*, I, Petropoli 1885 s. 40; V. Dobruski, *Istoričeski pogled vărču numizmatikata na trakijskite care*, „Sbornik za narodni umotvorenija, nauka i knižnina“, XIV, Sofija 1897 s. 614; E. Minns, *Scythians and Greeks*, Cambridge 1913 s. 125; E. Oberhammer, RE VII A (1948) kol. 1712 s. v. *Tyle*; J. Todorov, *Trakijskite care*, „Godišnik na Sofijskija Universitet, Istor-Filolog. Fakultet“ XXIX (1932—33) s. 76; B. Lenk, RE VI A (1936), kol. 434 s. v. *Thrake*; M. Launey, *iw.*, I s. 518 przyp. 4; H. Bengtson, *iw.*, s. 25. Dodac tu można: P. Perdrizet, *Relations de Delphes avec un roi Odryse du III siècle*, BCH („Bulletin de Correspondance Hellénique“, Paris) XX (1898) s. 477; L. Niederle, *Slovenské starožitnosti*, Oddíl histor., Díl I, sv. I, Praha 1904 s. 304 przyp. 1, s. 311 przyp. 1 i Díl II, sv. I, Praha 1906, s. 47; S. A. Nikitin, w: *Istorijska Bolgarii*, red. P. N. Tretjakov, I, Moskwa 1954 s. 27.

214/13—213/12 p. n. e. i chociaż nie mówią one o upadku państwa Celtów w Tracji, odnoszą się najprawdopodobniej do tego właśnie wydarzenia. Oczywiście nie jest to wniosek konieczny i jedyny, dlatego wymaga pełniejszego uzasadnienia. Tak więc do tego formalnego wniosku można dodać następujące argumenty:

1. fragment 24 księgi VIII Polibiusza jest ostatnią wzmianką o Kauarosie, którego charakterystyka robi wrażenie pewnego podsumowania jego działalności, co znajduje analogię w charakterystykach innych postaci, jak np. Achajosa, Attalosa I czy Filipoimena, wiążących się z opisem ich śmierci, jak to już wyżej zauważono. Nasuwa się więc przypuszczenie, że również charakterystyka Kauarosa wiąże się z opisem jego upadku czy też śmierci, a więc także z końcem istnienia państwa Celtów w Tracji⁴⁹;
2. po roku 213/12 źródła literackie i epigraficzne milczą o Celtach trackich, znajdujemy natomiast potwierdzenie aktywności politycznej Traków;
3. od czasu bitwy pod Lizymachią (277 p. n. e.), w której Antygon Gonatas rozbił Celtów⁵⁰, aż do roku 212 p. n. e., tj. do wyprawy Filipa V przeciw trackim Maidom, nie słyszymy o żadnych próbach ekspansji władców Macedonii w kierunku Tracji; jakiegokolwiek tendencje w tym kierunku mogłyby narazić monarchię macedońską na niszczycielskie napady Celtów trackich, o czym może świadczyć wyprawa Antiocha Hieraksa do Tracji, który tutaj w 228/27 r. p. n. e. znalazł śmierć w walce z Celtami⁵¹;
4. przytoczone fragmenty z Polibiusza (księga VIII 24) umieszczone są w partii dotyczącej dziejów Antiocha III, ściślej mówiąc między opisem pochwylenia przez niego Achajosa i zdobycia Sardes (początek 213 r. p. n. e.)⁵² a początkiem jego wyprawy na Wschód (212 p. n. e.⁵³). Stąd też nasuwa się przypuszczenie, że dzieje Kauarosa łączą się w jakiś bliżej nieznany sposób z Antiochem III; być może Kauaros znalazł w Azji u Antiocha schronienie po upadku swego państwa w Tracji⁵⁴. Umieszczenie tych fragmentów sugeruje także pewne granice chronologiczne tego zdarzenia: między początkiem 213 a 212 r. p. n. e., raczej jednak w 213 r. p. n. e., gdy Antioch III przebywał jeszcze w zachodniej części swego państwa;
5. znana inskrypcja z Delf ku czci króla Traków Kotysa, syna Raizdosa, pochodząca niewątpliwie z III w. p. n. e., chociaż jej dokładne datowanie jest sporne (270/69, 265/64, 249/48, 215/14 i ok. 212 r. p. n. e.)⁵⁵, wiąże się najprawdopodobniej z odrodzeniem państwa trackich Odrysów⁵⁶; nie tu jest miejsce na

⁴⁹ Por. W. A. Schmidt, jw. i B. Niese, jw., II s. 579 przyp. 4.

⁵⁰ O bitwie pod Lizymachią: Trog., *Procl.* 25; Iustin. XXV 1—2; Diogenes Laërt. II 141; B. Niese, jw., II s. 24; K. J. Beloch, jw., IV, 1 s. 567.

⁵¹ O zagrożeniu Macedonii ze strony Celtów zob. Polyb. IX 35; por. A. Holm, jw., IV, s. 130—132. O śmierci Antiocha Hieraksa: Trog., *Procl.* 27; Iustin. XXVII 3, 12; Polyb. V 74, 4; Plin., *Hist. nat.* VIII 158; Aelian., *Nat. anim.* VI 44; Solin. XLV 13; zob. także F. Stähelin, jw., s. 14 przyp. 5 i s. 28; M. Launey, jw., I, s. 507; por. W. A. Schmidt, jw. s. 114—116 i 234—240.

⁵² Polyb. VIII 23. W sprawie chronologii zob. O. Leuze, jw., s. 189.

⁵³ Polyb. VIII 25; M. Holleaux, jw., s. 138 nn.

⁵⁴ Por. W. Tomaschek, jw. I Teil, s. 91 i A. Holder, jw., III kol. 1173, 18—19: „wanderte um 213 a. Ch., von den Thrakern vertrieben, nach Asien aus.“

⁵⁵ Dittenb. *Syll.*³ (Dittenberger W., *Sylloge inscriptionum Graecarum*, ed. 3, Lipsiae 1915—1924) 438; przegląd literatury podaje G. Michailov, jw. s. 155 przyp. 6, do czego należy dodać: R. Flacelière, *Les Aitolians à Delphes*, Paris 1937 s. 331, przyp. 1 i s. 486—7, który opowiada się za datą 215—14 p. n. e.

⁵⁶ W tej spornej kwestii zob. ostatnio G. Michailov, jw., s. 155 nn. i H. Bengtson, jw., s. 25—26. Dla naszych wywodów ważny jest pogląd P. Perdrizeta, jw., s. 477, który wiąże odrodzenie państwa trackich Odrysów z upadkiem Tylenów (ok. 212 p. n. e. wg autora); por. B. Lenk, *RE VI A* (1936) kol. 434. Celowo pominięto tu kwestię inskrypcji z Olbii ku czci Protogenesa (Dittenb. *Syll.*³ 495), gdyż zarówno jej datowanie, jak też związek z Celtami trackimi są dyskusyjne.

rozstrzygnięcie jej chronologii, pragniemy jedynie zwrócić uwagę, że przyjęcie jednej z dwóch ostatnich datacji (215/14 lub ok. 212 p. n. e.) pozostaje w zgodzie z innymi przesłankami.

Powyższe argumenty — naszym zdaniem — nie tylko potwierdzają proponowaną przez W. A. Schmidta i przyjętą przez część uczonych datę upadku państwa Celtów w Tracji, tj. 214/13—213/12, lecz także pozwalają na jej uściślenie: sądzimy, że ostateczny upadek tego państwa nastąpił w 213 r. p. n. e.

Pozostaje jeszcze do rozważenia następną możliwa data upadku Tylenów: 218 p. n. e. Możliwość tę wysunął w formie przypuszczenia C. Jullian, następnie przyjął ją G. Kacarov, a za nim większość historyków bułgarskich (Ch. Danov, I. Venedikov, T. Gerasimov)⁵⁷. Podstawę tej hipotezy stanowi przekaz Polibiusza dotyczący celtyckiego plemienia Aigosagów⁵⁸. Oto szczegóły: w 218 r. p. n. e. król Pergamonu Attalos I, podczas walk z Achajosem, samozwańczym władcą małoazjatyckich posiadłości Seleucydów, sprowadził z Europy (tj. najprawdopodobniej z Tracji) Galatów (Celtów) Aigosagów. Po pomyślnie odbytej kampanii w Eolidzie i Jonii skierował się Attalos do Myzji i tutaj nad rzeką Megistos zastało ich zaćmienie księżyca (1 września 218 r. p. n. e.)⁵⁹. Ponieważ Aigosagowie źle znosili trudy marszów, zwłaszcza że szli na wyprawę z żonami i dziećmi, korzystając z pretekstu, jakim było zaćmienie księżyca, które uważali za zły znak, odmówili dalszego udziału w kampanii. Attalos, obawiając się poważniejszych z nimi trudności, zmuszony był pójść na ustępstwa i odprowadziwszy ich nad Hellespont osiedlił w okolicy Lampsakos, Ilionu i Aleksandrii Troas. Ich grabieżcza działalność na tym terenie trwała dwa lata i wreszcie w 216 r. p. n. e. zostali oni zlikwidowani przez króla Bitynii Pruzjasza I⁶⁰. Wymienieni wyżej uczeni uważają Aigosagów za część rozbitych w Tracji Celtów; za tym przemawiałby fakt, że szli oni na wyprawę wraz z rodzinami, następnie, że nie powrócili do Europy, lecz osiedlili się nad Hellespontem; nie była więc to prawdopodobnie zwykła wyprawa najemników, lecz emigracja całego plemienia poszukującego nowych siedzib⁶¹. Na tym jednak wyczerpują się argumenty pozwalające widzieć w nich część Celtów trackich; tekst Polibiusza, bynajmniej w tym miejscu nie fragmentaryczny, nie wiąże Aigosagów z Celtami trackimi ani z Kauarosem, stwierdza natomiast wyraźnie, że sprowadził ich z Europy król Attalos na wojnę przeciw Achajosowi dla sławy ich męstwa (διὰ τὴν ἐπ' ἀνδρεία δόξαν)⁶². Poza tym należy zwrócić uwagę na dalszą relację Polibiusza, który opisując zlikwidowanie Aigosagów przez Pruzjasza I w 216 r. p. n. e., mówi: πρῶτας δὲ ταῦτα μεγάλου μὲν ἀπέλυσε φόβου καὶ κινδύνου τὰς ἐφ' Ἑλλησπόντου πόλεις, καλὸν δὲ παράδειγμα τοῖς ἐπιγινομένοις ἀπέλιπε τοῦ μὴ ῥαδίαν ποιεῖσθαι τοὺς ἐκ τῆς Εὐρώπης βαρβάρους τὴν εἰς τὴν Ἀσίαν διάβασιν⁶³. Pod adresem jakich barbarzyńców z Europy było skierowane to ostrzeżenie (παράδειγμα), Polibiusz bliżej nie wyjaśnia, wydaje się jednak, że można w nich widzieć Celtów trackich, a więc biorąc pod uwagę, że opisany wy-

⁵⁷ C. Jullian, *Histoire de la Gaule*, 2 éd., I, Paris 1909 s. 514; G. Kacarov, jw., s. 72; Ch. Danov np. w: *Istorija na Bǎlgarija*, I, red. D. Kosev, Sofia 1954 s. 29; I. Venedikov, jw., s. 78; T. Gerasimov, *Keltski kultowi predmeti* ..., s. 181. Przyjmuje tę datę także D. M. Pippidi w: *Istoria Romîniei*, red. C. Daicovicu, I, Bucuresti 1960 s. 185.

⁵⁸ Polyb. V 77, 2—78, 6 i 111, 2—6; F. Stähelin, jw., s. 34—36 oraz M. Launey, jw., I, s. 509—511.

⁵⁹ Polyb. V 78, 1. Datę ustalił F. Stähelin, jw., s. 34 przyp. 8.

⁶⁰ Polyb. V 78, 2—6 i 111, 2—6; F. Stähelin, jw., s. 35 n. i M. Launey jw., I, s. 509 n.

⁶¹ Por. C. Jullian, jw., I, s. 299 przyp. 1 i s. 514; G. Kacarov, jw. s. 72. Sprowadzenie Celtów z Europy, a nie z Azji, tłumaczy się wrogimi stosunkami Attalosa I z Galatami małoazjatyckimi, zob. M. Launey, jw., I s. 509 i przyp. 1,

⁶² Polyb. V 111, 2.

⁶³ Polyb. V 111, 7.

padek miał miejsce w 216 r. p. n. e., mielibyśmy tu dowód istnienia państwa Celtów jeszcze w tym okresie. Oczywiście jest to tylko hipoteza.

Ponieważ z jednej strony nie da się z całkowitą pewnością zakwestionować poprawności wniosku wiążącego incydent z Aigosagami z upadkiem państwa Celtów trackich, z drugiej zaś — cały szereg przedstawionych wyżej argumentów przemawia silnie za przyjęciem 213 r. p. n. e. jako ostatecznej daty upadku tego państwa, skłonni jesteśmy wysunąć inne, kompromisowe rozwiązanie tej pozornej sprzeczności. Otóż wydaje się, że proces upadku państwa Celtów musiał trwać kilka lat; w roku 220/19 był przecież Kauaros władcą znacznym i silnym, jak to już wyżej stwierdzono. Powstanie Traków, które doprowadziło do likwidacji panowania celtyckiego, wybuchło prawdopodobnie w 218 r. p. n. e. Za jego pierwszy objaw można uznać emigrację Aigosagów, z ostatnim natomiast etapem wiążą się najprawdopodobniej przytoczone fragmenty Polibiusza (ks. VIII 24), dotyczące Kauarosa, a odnoszące się do 213 r. p. n. e. Tak więc, w zgodzie z wcześniejszą wzmianką Polibiusza, mówiącą wyraźnie, że Celtowie w Tracji zostali wytepieni przez Traków⁶⁴, dochodzimy do wniosku, że w wyniku powstania miejscowej ludności w latach 218—213 p. n. e. istniejące tu państwo Tylenów przeszło ostatecznie istnieć w 213 r. p. n. e. Kilka faktów przemawia za przyjęciem tej konkluzji:

1. po 220/19 r. p. n. e. nie słyszymy nic o daninach Bizantyjczyków na rzecz Kauarosa — można to tłumaczyć tym, że wzajemne walki między Celtami i Trakami pozwoliły Bizantyjczykom na uwolnienie się od tego uciążliwego obowiązku⁶⁵;
2. na 217 r. p. n. e. urywają się gwałtownie wiadomości o najemnikach celtyckich pochodzących z Tracji: w 222 r. p. n. e. biorą oni udział w armii Antygona Dosona w bitwie pod Sellazją, w 218 r. p. n. e. jeźdźców celtyckich spotykamy w armii Filipa V w Archai na Peloponezie, w tym samym roku sprowadza Aigosagów z Europy Attalos I, wreszcie w 217 r. p. n. e. w bitwie pod Rafią w armii egipskiej walczy oprócz 4000 Traków i Galatów (Celtów) ἐκ τῶν κατοίκων καὶ τῶν ἐπιγόνων, także 2000 świeżo zwerbowanych Traków i Celtów⁶⁶. Po tym okresie brak wiadomości o najemnikach celtyckich z Tracji. Można więc powiedzieć za M. Launeyem⁶⁷, że to milczenie źródeł nie jest przypadkowe: Polibiusz, Liwiusz czy Plutarch nie pominęliby okazji mówienia o najemnikach celtyckich Filipa V podczas tzw. wojny sprzymierzeńców (220—217 p. n. e.), pierwszej i drugiej wojny macedońskiej (215—205 i 200—197 p. n. e.), gdyby ci istnieli; jeśli więc Filip nie rekrutował ich nadal, oznacza to, że źródło rekrutacji wyczerpało się. Odpowiada to — naszym zdaniem — sytuacji, jaka się wytworzyła w Tracji w okresie 218—213 p. n. e., sytuacji angażującej zarówno Celtów, jak i Traków;
3. król Celtów trackich Kauaros znany jest oprócz źródeł literackich także zabytków numizmatycznych⁶⁸. Otóż trzeba stwierdzić, że monet Kauarosa jest niewiele; w pewnym sensie można w tym widzieć dowód krótkiego panowania tego władcy, naszym zdaniem tylko do 213 r. p. n. e.;

⁶⁴ Polyb. IV 46, 4; por. VIII 24, 3.

⁶⁵ Por. V. P. Nevszkaja, jw., s. 145.

⁶⁶ Polyb. II 65, 2; V 3, 2; 17, 4; 65, 10; 77, 2—78, 6; 82, 5; 111, 2. O nich obszernie M. Launey, jw., I, 508—518.

⁶⁷ M. Launey, jw., I, s. 518. Najemników celtyckich w armii macedońskiej spotykamy dopiero w r. 171 i 169 p. n. e. (Liwiusz XLII 51, 6; 53, 11; XLIV 12, 6—7), mogą to jednak być Bastarnowie, Skordyskowie lub, co jest najprawdopodobniejsze, osadnicy wojskowi z Macedonii; zob. Liv. XLV 30, 5 i M. Launey, jw.

⁶⁸ R. Forrer, jw., s. 175—178; B. V. Head, jw., s. 285; V. Dobruski, jw., s. 613—615; G. Kacarov, jw., s. 71; N. Mušimov, IAI VI, (1930—31), s. 318; T. Gerasimov, IAI XII (1938) s. 455—456; tenże, *Gde sa sečeni tetradrachmie na Kawar ...*, s. III nn. oraz S. Stefanov, *Predrimski pametnici ot Novae*, IAI XIX (1955) s. 53.

4. niedawno odkryte miasto trackie nad górną Tundżą, Seuthopolis, zostało zniszczone pod koniec III wieku p. n. e.; czy nie nastąpiło to w czasie wzajemnych walk Celtów z Trakami, jak przypuszczają niektórzy uczeni?⁶⁹ Jeśliby przyjąć to rozwiązanie, zniszczenie Seuthopolis należałoby odnieść naszym zdaniem na okres 218—213 r. p. n. e. Oczywiście do czasu pełnego opublikowania materiału archeologicznego z Seuthopolis wniosek ten ma czysto hipotetyczny charakter⁷⁰;
5. pod koniec III w. p. n. e. następuje według niektórych uczonych odrodzenie państwa Scytów w Dobrudży⁷¹. Zwracamy tu uwagę na chronologiczną zbieżność tego faktu z upadkiem państwa Celtów w Tracji (213 p. n. e.). Wydaje się, że między tymi zdarzeniami musiał zaistnieć pewien związek⁷².

Powyższe fakty zdają się potwierdzać przyjętą przez nas chronologię upadku państwa Celtów trackich (218—213 p. n. e.) i tym samym wykluczają przyjęcie 220 r. p. n. e. jako daty jego upadku, jak to robi T. V. Blavatskaja⁷³. Data przyjęta przez T. V. Blavatską, niczym nie uzasadniona, pozostaje ponadto w sprzeczności z przekazem Polibiusza, który właśnie pod 220/19 r. p. n. e. daje opis interwencji Kauarosa w wojnie Bizancjum z Rodos i Bitynią⁷⁴, opis świadczący o sile i znaczeniu tego władcy, jak to już wcześniej podkreślono.

Tak więc można skonstatować, że ani jedno źródło historyczne będące w chwili obecnej w dyspozycji nauki nie przeczy przyjętemu przez nas rozwiązaniu chronologii upadku państwa Celtów w Tracji, lecz przeciwnie, wiele źródeł zarówno literackich, jak też epigraficznych i archeologicznych potwierdza je i pozostaje z nim w zgodzie. Dlatego też, wydaje nam się, należy odrzucić hipotezy przyjmujące istnienie państwa Celtów trackich po 213 r. p. n. e., lecz przeciwnie, należy przyjąć, że jego ostateczny upadek nastąpił właśnie w wymienionym wyżej roku w wyniku kilkuletniego (218—213 p. n. e.) powstania Traków, będąc jednym z pierwszych objawów załamywania się politycznej roli Celtów w Europie.

Powyższego wniosku nie należy oczywiście uważać za ostateczny i bezsporny, lecz jest on naszym zdaniem bardziej uzasadniony niż koncepcje przez nas zakwestionowane.

Należy tu wyjaśnić, że przyjęty przez nas schemat chronologiczny dotyczy tylko upadku państwa Celtów w Tracji; kwestia form przetrwania tu elementu celtyckiego, jego wpływu na kulturę materialną i duchową Traków jest zadaniem przyszłych badań historyków, archeologów i językoznawców.

⁶⁹ Np. H. Bengtson, jw., s. 25. Przeciw temu G. Michailov, *Inscriptiones Graecae in Bulgaria repertae*, III, fasc. 2 Serdicae 1964 s. 146, który podaje prawie całą literaturę dotyczącą Seuthopolis. Zob. także D. P. Dimitrov, *Bulgaria — strana drevnich kultur*, Sofia 1961 s. 21 n. i bibliografia tamże s. 48 n.

⁷⁰ Por. H. Bengtson, jw. i G. Michailov, jw.

⁷¹ O tym państwie zob. głównie E. Minns, jw., s. 118 nn.; M. Rostovtzeff, *Iranians and Greeks in South Russia*, Oxford 1922 s. 86 nn.; V. Canarache, *Monetele scitilor din Dobrogea*, „Studii și cercetări de istorie veche“ I, București 1950 s. 211 nn.; T. V. Blavatskaja, *Greki i skify v Zapadnom Pričernomorje*, „Vestnik Drevnej Istorii“ 1948 nr 1 s. 206 nn. szczególnie s. 210 oraz D. M. Pippidi w: *Istoria României*, I, s. 195—196.

⁷² Pobyt Celtów w Dobrudży nie jest źródłowo poświadczony, lecz przemawia za tym toponimika starożytna, która przechowała nam nazwy celtyckie z tego terenu (Noviodunum, Arrubium, Vicus Verobrittanus, rzeka Gabranus), zob. D. M. Pippidi w: *Istoria României*; I s. 187; R. Vulpe, tamże, s. 243; C. Jullian, jw., I s. 303 przyp. 2; T. Zawadzki, jw., s. 225.

⁷³ T. V. Blavatskaja, *Zapadnopontijskie goroda v VII—I vekach do n. e.*, Moskwa 1952 s. 143; zob. także *Vsemirnaja Istorija*, t. II, red. S. L. Utčenko, Moskwa 1956 s. 145.

⁷⁴ Polyb. IV 47—52; por. V. P. Nevszkaja, jw., s. 141—145.

ЗАМЕЧАНИЯ О ВРЕМЕНИ ПАДЕНИЯ ГОСУДАРСТВА КЕЛЬТОВ
ВО ФРАКИИ

В этой статье автор обсуждает спорный вопрос о времени падения государства кельтов во Фракии со столицей в Тилис, который до сих пор не был отдельно разработан. Спор как датировать это событие возник на основании фрагментарного завещания Полибия (IV 46 и VIII 24), и потому существует несколько попыток разрешения этого вопроса: ок. 220, 218, 214/13—213/12, ок. 211, ок. 210, ок. 208, ок. 200, ок. 193 и ок. 178 до н. э. На основании анализа источников по истории Фракии в период 220—178 до н. э., пользуясь также дополнительным эпиграфическим, нумизматическим, археологическим и ономастическим материалом, автор указывает на необоснованность большинства из них, а особенно доказывает, что упомянутых Аппианом (Сур. 6) галатов, нельзя связывать с фракийскими кельтами но с малоазиатскими.

В конце автор приходит к выводу, что процесс ликвидации государства тилитов на-верное продолжался несколько лет, точнее говоря, он начался в 218 г. до н. э. восстанием покорённых фраков, которые окончательно в 213 г. до н. э. свергли господство кельтов. Несколько фактов говорит в пользу того, что эта концепция может быть принята:

1. В 220/19 г. до н. э. царь фракийских кельтов Кавар находился ещё на вершине своего могущества (Полиб. IV 46—52);

2. после этого периода не упоминаются дани византийцев в пользу тилитов, что совсем понятно, если принять, что уже в 218 г. до н. э. вспыхнуло во Фракии восстание покорённых туземцев;

3. первым симптомом этого восстания является вероятно эмиграция кельтских анто-сагов из Европы в Азию (Полиб. V 77—78 и 111);

4. в 217 г. до н. э. прекращаются сведения о кельтских наёмниках из Фракии в элли-нистических армиях — это значит, что источник набора исчерпался;

5. 24 отрывок VIII книги Истории Полибия является последним упоминанием о фракийских кельтах и их последнем царе Каваре — VIII книга охватывает именно события 214/13—213/12 годов до н. э.;

6. первый поход во Фракию предпринял Филипп V только в 212 г. до н. э. — до этого периода считалось это опасным из-за существующего здесь государства кельтов;

7. начиная с 212 г. до н. э. существуют доказательства политической активности фра-кийцев при одновременном недостатке упоминаний о тилитах;

8. малое количество монет Кавара говорит скорее всего о коротком его царствовани.

Кроме того автор обращает внимание на большое правдоподобие связи существую-щей между падением государства фракийских кельтов и разорением фракийского города Севтополя, возрождением государства фракийских Одризов и государства скифов в Добрудже, датированного некоторыми учёными концом III в. до н. э.

Stefan Mateszew

LES REMARQUES SUR LA CHRONOLOGIE DE LA CHUTE DE L'ÉTAT CELTE
EN THRACE

Dans cet article l'auteur s'occupe d'une question qui ne fut pas encore séparément traitée et reste l'objet controversé scientifique: il s'agit de la chronologie de la chute de l'état des Celtes en Thrace avec Tylis comme capitale. Les doutes sur la date de cet événement provien-

ment du caractère fragmentaire de la relation de Polybe (Livre IV 46 et VIII 24), d'où viennent de placer plusieurs versions la chronologie de la chute du royaume des Tylites: 220 environ, 218, 214/13—213/12, 211 env., 210 env., 208 env., 200 env., 193 env., 178 env. av. n. e. En analysant les sources sur l'histoire de Thrace dans la période 220—178 av. n. e., se servant accessoirement des matériaux épigraphiques, numismatiques, archéologiques et onomastiques l'auteur démontre que la plupart d'elles sont sans fondement, il prouve notamment que les Galates mentionnés par Appien (Syr. 5) ne peuvent pas être identifiés avec les Celtes de Thrace mais uniquement avec les Galates de l'Asie Mineure.

L'auteur tire la conclusion que le procès de liquidation royaume des Tylites dut durer quelques années; plus exactement il débuta en 218 av. n. e. par l'insurrection des Thraces subjugués qui finirent par renverser la domination des Celtes en 213 av. n. e. Plusieurs faits nous inclinent à accepter cette conception:

1. En 220/219 av. n. e le roi des Celtes de Thrace Kauaros est encore au sommet de sa puissance (Polyb. IV 46—52);
2. après cette période on ne trouve plus de mentions sur le tribut payé aux Tylites par les Byzantins, ce qui devient compréhensible si on admet que déjà en 218 av. n. e. l'insurrection des autochtones éclata en Thrace;
3. l'émigration des Aïgosages celtes de l'Europe en Asie fut probablement le premier symptôme de cette insurrection (Polyb. V 77—78 et 111);
4. les informations sur les mercenaires celtes de Thrace dans les armées des états hellénistiques s'arrêtent net en 212 av. n. e. — cela signifie que la source du recrutement avait disparu;
5. le fragment 24 du livre VIII de Polybe est la dernière mention sur les Celtes de Thrace et de leur dernier souverain Kauros — le livre VIII embrasse justement les événements des années 214/13—213/12 av. n. e.;
6. Philippe V n'entreprit sa première expédition vers la Thrace qu'en 212 av. n. e. — avant cette date cela eut été dangereux à cause du royaume des Celtes qui y avait encore existé;
7. à partir de 212 av. n. e. nous avons des preuves de l'activité politique des Thraces et en même temps il n'ya pas de mentions sur les Tylites;
8. le nombre réduit des monnaies de Kauros témoigne plutôt pour la brièveté de son règne.

L'auteur signale aussi la grande probabilité d'une liaison entre la chute du royaume des Celtes en Thrace et la destruction de la ville thrace Seuthopolis, la renaissance des royaumes des Odryses de Thrace (Dittenb. Sylloge 3, 438) et des Scythes en Dobroudja, que certains savants datent pour la fin du III siècle av. n. e.